

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXX

Sa. 287

Nisan 2016

ANKARA – 2016

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ TARAFINDAN UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR

NECDET HAYTA* - TUĞBA BELENLİ**

Giriş

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmasıyla başlayan Milli Mücadele dönemi, bütün imkânsızlıklara rağmen bir devletin baştan yaratılmasının hikayesidir. 19 Mayıs 1919'dan 23 Nisan 1920 tarihine kadar geçen on bir aylık süre boyunca fiilen devletsiz kalan Anadolu halkı,¹ üç yıl boyunca devam eden mücadele döneminde asker-halk tek bir vücut olmuş, mücadeleyi kazanmak için tüm imkanlarını seferber etmiştir. Bağımsız bir devlet olma mücadelesinin verildiği bu dönemde, ferdin değil, doğrudan doğruya bütün halkın korunması ve kurtarılması için Müdafaa-i Hukuk'u seçen² Türk halkı, inkılâpçı telakkiyi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kabul ve tatbik etmiştir.

Milli Mücadele dönemi, yöneten-yönetilen ilişkileri için de yeni bir dönemin başlangıcını temsil eder. Bir kere, Milli Mücadele'yi başlatan ve sürdüren öncü kadronun halkla bir ittifak kurma zorunluluğunu hissederek, ciddi bir destek arayışı içine girmiş oldukları bir vakıdır.³ Diğer taraftan istiklâl ve devlet mefhumlarıyla bağdaşmayan Sevr Anlaşması'nı hiçbir şekilde kabul etmeyen Türk halkı da verdiği Milli Mücadele kararı ile devletine sahip çıkmıştır ve dolayısıyla devletinden de kendisine sahip çıkmasını beklemek hakkıdır. Milletın öncelikli ihtiyacı, savaşlar sırasında aldığı hasarın tazmin ve telafi edilmesidir.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, nhayta@gazi.edu.tr.

** Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, tbelenli@gazi.edu.tr.

¹ Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, c. 4, Ankara 1994, S. 13, s. 33.

² Tank Z. Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler: 1859-1952*, Doğan Kardeş A.Ş. Yayınları, İstanbul 1952, s. 472, 473.

³ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II (1920-1960)*, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2010, s. 15.

Milli menfaati temin etmek ve sosyal yardım konularıyla ilgilenmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ilk defa olarak, 2 Mayıs 1920 tarihinde çıkardığı “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntibahına Dair Kanun” ile, Milli Mücadele döneminde “*Muâvenet-i İctimâiye*” adlı bir müesseseye kurmuştur. O dönemde Avrupa’da bu teşkilatın büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. TBMM’de bu işlerle uğraşmak üzere ilk defa olarak böyle bir müesseseye vücuda getirmiştir.⁴ Bu müesseseye, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin sosyal politika takip etmesinin ilk adımı olarak görülebilir. Sosyal politikanın klasik tanımında yer alan ve yer almamasına rağmen dönemin özellikleri nedeniyle bu dönemde uygulanan birçok politika, Milli Mücadele döneminin bilinen çok zor şartlarında yerine getirilmiştir. Sosyal politika takip etmenin, her zaman ve her devlet için, coğrafi, iktisadi ve psikolojik sınırları olmuştur. Sosyal politika takip edilmesini ekonomik zayıflığa neden olur düşüncesiyle reddedenler, iktisadi sınırlılıklara işaret etmiş olurlar.⁵ Uzun süren savaşlar döneminden sonra bağımsızlık ve egemenliği için yeni bir mücadeleye girişen Anadolu halkı ayrıca; kıyım, çapulculuk, ablukalar ve düşman işgalleri nedeniyle de nüfusunun büyük bölümünü kaybetmiş ve elde kalan topraklarının ekonomisi de paramparça olmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bu durumda sosyal siyaset uygulamasının iktisadi engelleri oldukça fazla olmuştur.

I. Dönemin Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış

Bu dönemde devletin halka kapsamlı bir hizmeti söz konusu değildir; öncelikle yapılmaya çalışılan, maddi ve manevi anlamda var güçle bağımsızlığın kazanılması için askeri yönden güçlenmeye çalışmaktır. Fakat eldeki imkanlar askeri ihtiyaçları bile karşılamada yetersiz kalmış, bu konuda da halkın desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Ağustos 1920’de TBMM’de yapılan gizli celsede, cephelerde yapılan teftiş seyahati sonrası askeri durum hakkında bilgi veren Mustafa Kemal Paşa, Kütahya’da Ertuğrul grubuna bağlı üç taburlu 1.700 asker ve bir bölük süvarinin tamamının Kütahya halkı tarafından on gün içinde giydirilmiş ve donatılmış olduğunu ifade ederek, askeri ihtiyaçların karşılanması konusunda halkın yardımlarının önemli olduğunu göstermiştir.⁶ Yine, Milli Savunma Bakanı Fevzi Çakmak Paşa, seyahatle ilgili konuşmasında; memleketin bütün fabrikaları, İstanbul’da bulunduğu için, Anadolu’da elde ne kalmışsa, bunların her birisine müracaat ederek parça parça ve

⁴ http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100003.pdf Muâvenet-i İctimâiye teşkilatının siyasi hatlardan uzak sırf içtimai bir faaliyetin merkezi olması düşünülmüştür. Vekalet, Kastamonu’da “muayyen fikra”, Develi’de “Cemaat-i İslamiye”, Bursa’da esnaf loncaları, Balıkesir’de “çalışma derneği” Eskişehir’de “sıhhat derneği” adlı cemiyetlerin nizamnamelerini tetkik etmiştir. Eskiden beri mevcut olan fakat son zamanlarda zaafa uğrayan esnaf loncaları pek mühim görülmüş, bu teşkilatın tamim ve ihyası hususu Dahiliye Vekaleti’ne yazılmıştır. “Muâvenet-i İctimâiye İşleri”, *Hâkimiyet-i Milliyeye*, Sayı 47, 18 Temmuz 1336, 18 Temmuz 1920 Pazar, s. 2.

⁵ Gerhard Kessler, *İctimâi Siyaset*, çev. Orhan Tuna, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1945, s. 201.

⁶ Hanri Benazur, *Niçin Atatürk*, Bizim Kitaplar Yayınları, İstanbul 2012, s. 225.

her türlü eşya temin etme çalışmalarına girişimlerine rağmen, ancak Ankara'da, Uşak'ta, Konya'da, Kayseri'de ve bazı yörelerde bulunan mensucat fabrikalarından ve ayakkabı yapacak sanatkarlardan istifade edebildiklerini, ancak bu yolla bir ordunun giyim eşyasının temin edilmesi mümkün olmadığı için, halkı yardıma çağır-dıklarını ifade etmiştir. Halk büyük miktarda yardımda bulunmuştur. Cephelerde bulunan askerlerin çok büyük bir kısmı halkın yardımı ile giydirilmiştir. Yağmurluk, askerde hemen hemen hiç yok gibidir. Her ilçe yüz kaput vermeyi vaat etmiş olup, yetiştirip dağıtmışlardır. Yemek meselesine gelince, birliklerin belli bir zamana kadar yemekleri Müdafaa-i Hukuk Heyetleri'ne ait olup; gerek milli kuvvetler, gerek muntazam kuvvetler, halktan toplanan yardımlar vasıtası ile beslenmiştir. Fakat Paşa, yaptığı son teftişte, henüz bütün birlikleri yedirecek derecede ellerinde yeterli erzak olmadığı gibi, paralarının da olmadığını gördüğünü itiraf etmiştir. Ekmek meselesi, eskiden kalma ambarlardaki bulunan zahire ile idare olunmuştur.⁷

Cumhuriyet yönetiminin devraldığı paranın miktarı; 1915 tarihinden itibaren dört yıl boyunca evrâk-ı nakdiye adı altında basılan 159 milyon liralık kâğıt para-dan, 1922 yılında İzmir yangınında yanan 30 milyon liralık banknotun çıkarılmasıyla kalan, 130-140 milyon liralık kâğıt parayla, 8-10 milyon liralık madeni para idi.⁸ Ülkenin genel durumu gibi, mücadeleye önderlik edenlerin bizzat kendileri de maddi imkansızlıklar içindedir. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya geldiği zaman mü-fettişlik görevi için verilen 20.000 liradan 1.200 lirası kalmış idi. Daha sonra Diyanet İşleri Başkanı olacak olan Rıfat Hoca (Börekçi), bölgedeki tüccarlardan 6.000 lira toplayarak kendisine vermiştir.⁹ Yeni Türk Devleti, ekonomik anlamda Osmanlı Devleti'nden iflas etmiş bir ekonomi devralmıştı. Dolayısıyla siyasi bağımsızlığın ardından sıra ekonomik bağımsızlığın kazanılmasına gelecektir. Cumhuriyet'in kuruluş devresinde Osmanlı'dan miras alınan mali sorunların başlıcaları şunlardır; vergi tahsilindeki başarısızlık, Düyun-u Umumiye idaresinin varlığı, kapitülasyonların varlığı, yabancıların işlettiği doğal tekellerin varlığı, denk bütçe ve mali disiplinin sağlanmaması, mübadillerin iskân ve savaş yıkımının imarı, altyapı yatırımlarının finansmanı.¹⁰

Hayat pahalılığı özellikle Milli Mücadele dönemi Ankara'sında artmıştır. Özellikle her tarafta eşya fiyatlarında düşüş görüldüğü halde Ankara'da, zaruri ihti-

⁷ Benazus, *Atatürk*, s. 227, 228.

⁸ Çağlar Keyder, "1923-1929 Döneminde Para ve Kredi", *ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı: Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 1978, s. 212'den nakleden; Alkan Soyak, *Genç Cumhuriyette İktisadi Yaşı ve Finans (1923-1945)*, c.2, İMKB, İstanbul 1999, s. 59'dan nakleden; Nadir Eroğlu, "Atatürk Dönemi Para Politikaları 1923-1938", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. XXVIII, İstanbul 2010, S. 1, s. 25.

⁹ Falih Rıfık Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 286.

¹⁰ Güneri Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara Ekim 2008, s. 6'dan nakleden; Gülay Akgül Yılmaz, "Türkiye'de 1923-1938 Dönemi Maliye Politikası Uygulamaları", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. XXVII, 2009, S. II, s. 300-301.

yaçlardan olan birtakım maddelerde zaman zaman suni artışlar olmuştur. Vurgunculuğa işaret eden bu hale karşı tedbir alma lüzumu İktisat Vekaleti'nden Ankara vilayetine yazılmıştır.¹¹ Görünen o ki, yeni devleti beslemek daima meşakkatli bir mesele olacaktır. O dönemde halk maddi olduğu kadar manevi olarak da zorluk içinde olmuştur; *“Trakya ve Anadolu 1911’den 1921’e kadar tam on yıl, büyük küçük tam vaktinde devlete karşı üç kına üstünde harp için bütün gençlerini kurban vermiştir. İsyanları bu hesaba katmıyoruz. Yıllarca tarlalar boş kalmıştır; ocaklar tütmemiştir; Cumhuriyet kuruluncaya kadar Anadolu’da sıtmaya ve hiçbir salgına karşı savaşta bulunulmamıştır...Gene bu Anadolu’nun dağları ve ovaları asırlardan beri sükûn ve güven yüzü görmemiştir. Anadolu’nun tenhalığı bu hal-kın canlılık noksanından değildir. Doğanların büyümesine, büyümüş olanların yaşamasına imkan veren şartlar ancak Cumhuriyet idaresi ile varlaşabilmiştir.”*¹²

Verilen Milli Mücadele kararının elbette bedelleri de olacaktır. Savaş döneminde Türkiye’de ziraat üretiminin çok yetersiz olması ve halkın açlık çekiyor olması üzerine 4 Şubat 1922 tarihli toplantıda Meclis’te konuşan Sinop vekili Hakkı Hami (Ulukan) Bey, ahalinin açlıktan öldüğünü ve bunların cephede çalışan ve her gün şehit düşen kahramanların yerine geçecek kimseler olduğunu ifade etmiştir. Halkın iâşesini düşünmek mecburiyetinde olduklarını, çünkü yarın birer süngü ile onların düşmanın karşısına çıkacaklarını vurgulayan vekil, *“hiçbir zaman dört beş tüccar memleketi kurtaramamıştır”* diyerek Milli Mücadele döneminin temel problemini gözler önüne sermiştir. Savaşın kazanılması için ziraat ve beslenme meselesinin çözülmesi elzem olarak görülmüştür. Rize mebusu Ziya Hurşit Bey de, I. Dünya Savaşı’nda Almanya’da bulunduğunu ve Almanya’nın savaşı açlıktan kaybetmesine şahit olduğunu anlatmıştır.¹³ Dolayısıyla halkın beslenmesi hem devlet olmanın bir gereği hem de savaşı kazanmanın ön şartıdır. Bu yüzden, Milli Mücadele’nin kazanılması için tüm imkanlar seferber edilmiş, bütçenin 45 milyonluk Müdafaa-i Milliye kısmı çabucak tükendikten sonra, Kazım Karabekir Paşa’nın yeni ödenek isteği kabul edilmiş, bu gerçekleşene kadar da acilen iki milyonluk avans ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bütçenin nereye harcandığı soruları ve hesap verilmediği iddiaları çok cılız kalmış, kutsal bir vazife olarak ordunun beslenmesi düşünülerek gereği hep acilen yerine getirilmiştir.¹⁴ Doğrudan doğruya ülke ve ulusun gelişme ve mutluluğu ile ekonomik durumunun yükseltilmesi için harcanan çabalar, ancak savaş cephelerine ayrılmış olan kaynaklarla ve askeri kuvvetlerden arttırılabilen bölümle sağlanabilmiştir.¹⁵

¹¹ “Pahalılığa Karşı”, *Hâkimiyet-i Milliyye*, Sayı 159, 14 Nisan 1337, 14 Nisan 1921 Perşembe, s. 2.

¹² Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, 1. baskı, Ankara 1987, s. 16.

¹³ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1921-1922, Devre 1, Cilt 2, TBMM Basımevi, Ankara 1980, s. 682.

¹⁴ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, s. 668, 669. Bu şekilde avans verilmesi bir seferlik olmayıp tekrar etmiştir. Bunda asker sayısının ve dolayısıyla masrafların artması etken olmuştur. Daha sonraları yine 10 milyon liralık avans verilecektir. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, s. 848.

¹⁵ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D.1, c. 28, S. 2’den nakleden; *Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Konuşmaları*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1987, s. 93, 94.

Mustafa Kemal Paşa ve ülkenin durumu hakkında, Nieuwe Rotterdamsche Courant gazetesinde, yayınlanan “Kemalist” başlıklı bir makalede hükümetin, kararlı ve metodik bir şekilde maliye, adalet, eğitim ve orduyu yapılandırmaya devam ederek, ülkenin iç yönetimini sağlam temeller üzerine kurduğu ve acil bayındırlık çalışmalarını ifa ettiği yazılmıştır. Yazar, bütün bu çalışmaların bilinmeyen zengin bir kaynağının olduğunu ve Moskova’nın yardımı dışında, milliyetçilerin savaş araç ve gereçleri, hammadde ve inşaat malzemesini İtalyan gemileriyle gönderen Amerika’dan yardım aldığı düşünse de,¹⁶ Türk halkının yaptığı fedakarlıklar çok daha fazladır. 19 Mayıs 1919’da yürürlükte olan vergi, harç ve tekel gelirlerine ilişkin yasalar, Milli Mücadele dönemi boyunca duyulan maddi ihtiyaçları karşılayacak ve devlet gelirlerinin temelini teşkil edecektir. Savaş boyunca mali zorluklarla karşılaşıldığından yeni gelir yasaları çıkarılmakla birlikte, mevcut gelir yasalarının temel niteliklerinin korunduğu, yalnızca oran ve miktarlarında değişiklik yapıldığı görülmüştür. Zaten toplum düzeninin sarsıldığı bir ortamda, yeni gelir yasaları koymaktansa, yerleşmiş ve kuralları bilinen vergilerin muhafaza edilerek sadece gelir arttırıcı değişiklikler yapılması yerinde olmuştur.¹⁷ Osmanlı Hükümeti, Düyun-u Umumiye ve Tütün Rejisi’nin topladığı vergilere bir de Kuvay-ı Milliye’nin “Nakdî ve Aynı Teberru” adıyla topladığı bağışlar eklenmiştir. 1920 yılının sonlarına doğru düzenli ordunun kurulmasıyla da halktan Yunan taarruzuna karşı koyabilmek için “Tekâlif-i Milliye Emirleri” adıyla bağışlar alınmıştır.¹⁸ Tekâlif-i Milliye emir-

¹⁶ Nieuwe Rotterdamsche Courant, 5 Şubat 1921, *Akşam*’dan nakleden; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003, s. 194.

¹⁷ Müderrisoğlu, *Mali Kaynakları*, s. 33.

¹⁸ 7 Ağustos 1921 ve 26 Ağustos 1922 arasında ilan edilen 10 Tekâlif-i Milliye emrinden başka toplam 48 umumi emir yayımlanmıştır. Bunlar daha çok ilk ilan edilen 10 emrin içeriğini aydınlatan açıklayıcı yönergelerdir. (Hikmet Özdemir, *Tekâlif-i Milliye*, Cumhuriyet Yayınları, 2001, s. 29) Tekâlif-i Milliye emirlerinin ana hatları kısaca şöyledir:

‘İlçelerde kaymakam başkanlığında komisyonlar kurulacak. Malların toplanması ve hizmet yükleyen emirlerin yerine getirilmesi bu komisyonun takibinde olacaktır.

‘Her ev bir kat çamaşır, bir çift çorap ve bir çift çarık hazırlayarak komisyona teslim edecek.

‘Tüccar ve halk elindeki bez, patiska, pamuk, yün, kösele, deri, ayakkabı, kundura çivisi ve ipliği, yular, semer gibi malzemelerin yüzde kırkını komisyona teslim edecek.

‘Tüccar ve halk elindeki buğday, arpa, fasulye, pirinç, bulgur, mercimek, koyun, keçi, şeker, gazyağı, tuz, sabun, çay ve mumun yüzde kırkını komisyona teslim edecek.

‘Halk elindeki at arabası, yaylı, at, eşek, deve, katır, taka ve benzeri araçlarla ayda bir defa ve yüz kilometreyi geçmemek koşuluyla orduya ait malzemeyi istenen yere parasız taşıyacak.

‘Ülkeyi terk edenlerin mallarından ordunun işe yarayanlarına el konulacak.

‘Halk elindeki her türlü silah ve cephaneyi teslim edecek.

‘Halk, tüccar ve nakliyeciler ellerinde bulunan gres, makine yağı, benzin, otomobil lastiği, pil, telefon, kablo ve benzeri maddelerin yüzde kırkını teslim edecek.

‘Savaş araç, gereç yapım ve onarım işleri demirci, dökümcü, marangoz, tesviyeci esnaf tarafından yapılacak.

leri, Sakarya Savaşı öncesi gücü azalan ve maddi imkansızlıklar içerisinde bulunan Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak ve ulusal başarıya ulaşmaya yönelik olarak çıkarılmış emirler bütünüdür. Bu emirler, Osmanlı Devleti döneminde uygulanan emirler gibi, ödemesi barış zamanında yapılmak üzere halktan zorunlu borçlanmayı ve el konan eşya ve erzak için mazbata verilmesini içermektedir.¹⁹ Tekâlif-i Milliye emirleriyle alınan vergiler, Milli Mücadele'yi izleyen yıllarda halka geri ödenmiştir. Ödemenin büyük kısmı nakit para ile yapılırken az bir kısmı da hazine tahvilleri ile yapılmıştır. Geri ödenen toplam meblağ 6.003.663 TL olup, 1923 yılında bu meblağın %72,3'ü ödenmiştir. TBMM Hükümeti bundan başka, Osmanlı Hükümetleri döneminden kalan borç ilmühaberlerine göre, halka 10.527.217 TL'yi Milli Mücadele bitiminde ödemiştir. Böylece, savaş borçları karşılığı olarak halka 1923-1937 yılları arasında toplamda 17.426.409 TL ödenmiştir.²⁰ Lozan görüşmeleri sırasında “*Demek Türk milleti malının %40'ını Atatürk'ün emriyle verdi.*” şeklindeki hayret ifade eden sorulara Celal Bayar şu cevabı vermiştir: “*Evet verdi ve şikayet etmedi. Biz de zaferden sonra onları on parasına kadar eksiksiz ödedik.*”²¹

Vergilerin yetersiz geldiği noktalarda, Ziraat Bankaları'na vaziyet edilip, paralar alındığı; bunların maaşlara ve askere sarf edildiği görülmüştür. Fakat zamanla bankalar ve müesseselerde de müsadere edilecek para kalmayınca, Heyet-i Vekile'de Rusya ile görüşerek, oradan silah, para ve emsali alınması düşünülmüştür.²² Milli Mücadele sırasında Anadolu'ya gelen İngiliz gazeteci Grace Ellison, milletvekillerinden birine Türkiye'nin Bolşeviklerden ne kazandığını sormuş ve “Çok az altın...

¹⁹ Halkın elindeki dört tekerlekli at, öküz arabaları, katur, eşek, develerin yüzde yirmisine el konulacak. (Müderrişoğlu, *Mali Kaynakları*, s.40-41; M. Kemal Atatürk, *Nutuk: 1919-1927*, haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.417-418; Serpil Sürmeli, *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s.61-74) Ağır şartlar içermesine rağmen, halk tarafından fedakarca yerine getirilen bu bağışlar, bağımsızlık için bir milletin nasıl kenetlendiğini gösterir.

¹⁹ Cezmi Tezcan, *Tekâlif- Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 133, 174.

²⁰ Cihan Duru, Kemal Turan, Abdurrahman Öngöçlü, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, 1. Kitap, Ankara 1982, s. 298

²¹ Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 89-90. Bu durumu Ankaralı iş adamı Vehbi Koç da teyit etmiştir; “Ordu için gerekli malzemeler mağazalardan alınır, bedelinin %60'ı ödenir, geri kalanı için de “Tekâlif-i Harbiye” denilen bir borç makbuzu verilir. Zaferden sonra bu paraların hepsi hükümet tarafından esnafa ödendi.” (Vehbi Koç, *Hayat Hikayem*, İstanbul 1973, s.29'dan nakleden; Özdemir, *Tekâlif-i Milliye*, s.68) Hükümet ilerleyen dönemlerde kendini borçlu hissedecek ve bunu da ifade edecektir: “*Hükümet muhtelif sebep ve şekillerde efrad-ı millete karşı borçludur. Birçoklarının yedinde Hükümetten alacağına dair mazbatalar vardır. Eğer bu mazbatalar için suret-i tedbiye taharrî edilmezse Hükümetin dahilindeki itibar-ı malisi dışarı tez elzül olacaktır. Bu itibarı yüksek tutmak ve halkın Hükümete karşı olan ümitine halel vermeme için İstiklal Harbine ait tekâlif-i harbiye ve vesait-i nakliye diyunumuzu iffa etmeyi bir vacibe addediyoruz.*” *Hükümetler ve Programları: 1920-1960*, haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, c. 1, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1988, s. 11.

²² Rıza Nur, Grace Ellison, *İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2007, s. 72.

İki milyon Türk lirasından bir kuruş fazla değil” cevabını almıştır. Gazeteci Ellison’un, “Parayı nereden buldunuz?” sorusuna verilen cevap ise halkın fedakarlığını ortaya çıkaracak niteliktedir: “Anadolu halkımızdan başka hiçbir ülkede halk, topraklarına, davalarına ve mısırlarına konmuş bu kadar ağır vergiyi kabul etmezdi. Başka hiçbir ülke varlığını korumak için bütün dünyaya karşı dayanmaya zorlanmamıştır. Vergilerimiz belki yüzde yetmiş beşe kadar çıktı. Böylece görüyorsunuz ki, Avrupa bize yardım etmezse biz kendi kendimize yetiyoruz.”²³

Halkın kendi kendine yardım etmesi dışında meclisteki vekiller de, kendi maaşları dahil, bütün memur ve askerlerin maaşlarının %20’sinin kesilerek Milli Mücadele giderlerine harcanmasına karar vermişlerdir. Bu zor günlerde, Ankara’daki Hükümet tarafından, savaş masraflarına kaynak sağlamak amacıyla 28 Şubat 1922 tarihli Avans Kanunu’nun, 3. maddesinde; “*Muvazene-i umumiyeye dâhil ve haricinde maaş ve ücretlere zamîmeten verilmekte olan tahsisat-ı fevkalâde-i şehriyeden (Büyük Millet Meclisi âzası muhassatı dâhil) yüzde yirmi kat olunmuştur.*”²⁴ denilmiştir. Bu karar, Milli Mücadele’nin muvaffakiyetle bitirilmesi üzerine 11 Eylül 1922 tarihli gizli celsede kaldırılacaktır.²⁵ Fakat Meclis üyeleri bir fedakarlık örneği göstererek, Şubat ayı maaşları olan 200 liralарını, “*Han bizimdir, mülk bizimdir, millet bizimdir. Ayrılmaz gayrimiz yoktur. Biz yekdiğerimize, müteselsilen merbut bir zinciriz*” diyerek, bağışlamışlardır. Sonradan bu kesintinin vekilleri zor durumda bırakmamak için on taksitle alınmasına karar verilmiştir.²⁶

Milli Mücadele döneminde takip edilen sosyal politika tedbirleri ilerleyen dönemlerin mali politikalarını da şekillendirecektir. Mustafa Kemal Paşa döneminde takip edilen iktisadi politikanın genel hedefi; Türkiye’de insan yaşamının maddi koşullarını sürekli olarak iyileştirmek ve bu iyileştirmelerden nüfusun daha geniş bölümlerinin yararlanması sağlamak için,²⁷ Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında çarpışan fikirlere dayanan, ılımlı devletçilik politikasını takip etmek olmuştur.²⁸ Genel olarak söylemek gerekirse, 1923-1926 yılları arasında, savaş yıllarında meydana

²³ Nur, Ellison, *İlk Meclisin*, s. 545.

²⁴ <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c017/tbmm01017167.pdf>, s.177, E.T:01.03.2013.

²⁵ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre 1, c. 3, 1922-1923, TBMM Basımevi, Ankara 1980, s. 759.

²⁶ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, s. 76-82.

²⁷ 1925 Yılı Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası, 31.1.1341, Zabıt Ceridesi, c. 13, Devre 2, T.2’den nakleden; Nevin Coşar, “Denk Bütçe Sağlam Para Politikası ve Devletçilik (1924-1938)”, der. Nevin Coşar, *Türkiye’de Devletçilik*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s. 260’dan nakleden; Eroğlu, *Para Politikaları*, s. 28.

²⁸ Ahmed Güner Sayar, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001, s. 129. “*Türkiye’de sosyal güvenliğin modern kurumsallaşması konusundaki ilk uygulamalar, kapitalist üretim ilişkilerinin yavaş yavaş geliştiği Tanzimat döneminde Jön Türklerin öncü çalışmalarına başlamıştır.*” Songül Sallan Gül, *Sosyal Devlet Bitti! Yaşasın Piyasa: Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kıskacında Refah Devleti*, Etik Yayınları, İstanbul 2004, s. 262.

gelen iktisadi gerilemenin giderilmesine çalışılmıştır. Kişi başına düşen milli gelir açısından bakıldığında savaştan önceki düzey, 1926 yılında aşılmıştır.²⁹

II. Milli Mücadele Dönemi'nin Meseleleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti

Mili Mücadele döneminin zor zamanlarında TBMM hükümeti, çoğu zaman kendi imkanlarıyla olmasa da yönlendirmeleriyle, zor durumda olan halka yardım etmeye çalışmıştır. Savaşta şehit düşen ve düşecek olanlara yardım edilmesi gereği henüz erken bir tarihte, Alaşehir Kongresinde görüşülerek kongre kararlarının 20. maddesinde yer almıştır. Buna göre, “*Harb-i millide şehid olanların aileleriyle mecruh düşenlere muavenet-i muktezeyinin icrası esas kabul edilmiş, fakat muavenetin tarz-ı icrası tes-piti gayrı mümkün olmakla beraber muavenetin miktar-ı muayyenle takriri Hareket-i Milliyyenin kıymet-i vatanperveranesini tenzil edeceği cihelle hediye miktarının tayini kumandanlarla Milli Heyetlerinin âray-ı müşterekesine bırakılmıştır.*”³⁰

27 Temmuz 1920 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, İstanbul'dan kendi istekleri ile Anadolu'ya geçenlerin İstanbul'da terk ettikleri aileleri pek sefil ve perişan bir haldedir. Bunlara gönderilecek paranın salimen mahallerine teslimini sağlamak üzere gönderilecek bir heyetin Samsun'da teşkile girişildiği Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'ndan bildirilmiş ve diğer mensuplar için de gereğinin ifası hususu umum vekaletlere bildirilmiştir.³¹

Bundan başka, askerde bulunanlar ile dul ve yetimlere ait toprakların boş kal-maması ve onlara yardımcı olunması için köy ihtiyar heyetlerine bazı görevler yük-lenmiştir. Buna göre heyet, halkı imece usulüyle asker aileleri ile dul ve yetimlere ait arazinin ekim, hasat ve harmanı gibi işlerde haftada bir gün çalıştırmakla görevlendirmiştir.³² Yine örneğin Kastamonu'da sıhhi sebeplerden askere gidemeyenler,

²⁹ V. Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1970, s. 340-5'den nakleden; Yahya S. Tezcel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul 1994, s. 111.

³⁰ Enver Konukçu, *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 195.

³¹ BCA 030.18.1.1.1.7.2.

³² Müderrisoğlu, *Mali Kaynakları*, s. 46. Döneme ait gazete haberleriyle de bu durum teyit edilmektedir; “*Antalya'da münteşir Anadolu gazetesinden okunduğuna göre asker ailelerinin ekinleri hakkında bütün mülhakatta hummalı bir faaliyet mevcuttur. Bu cümleden olarak Korkuteli ve Manavgat kaim-i makamlarından ahiren vürud eden malumata göre asker ailelerine ait mahsulattan kemale gelmiş olanların terchen biçirilip yeni ve kısm-ı a'zamının kaldırıldığı ve henüz kemale gelmekte olan yayla kısımları da biçirilmekte bulunduğu ve an garib cümlesinin de bila istisna ikmal edileceği ve Elmalı kaim-i makamlığının telgrafına göre de maiyetsiz efrad-ı ailelerinin hasadının icrası için ziraat mualliminin terbiye aram kalandığı ve bu babda heyet-i ihtiyariye de mükerrenen tebliğat yapıldığı anlaşılmıştır. Yalnız Finike müstesna olarak her kazadan bu babdaki icraat hakkında ma'lumat gelmiştir.*” (“*Asker Aileleri Ekinleri*”, *Hâkimiyet-i Milliyye*, Sayı 269, 22 Ağustos 1337, 22 Ağustos 1921 Pazartesi, s.3.) İlerleyen zamanlarda yine aynı bölgeden yardım haberleri gelmiştir. “*Korkuteli kazası dahilinde asker ailelerine ait mahsulat kamilen biçirilmiştir ve ovada harmanlara henüz başlanmamış olduğu ve ova cihetinin harmanları Eylül ve dağ cihetinin ise Teşrin-i evvel nihayetlerinde hitam bulacağı cihelle asker ekinlerinin*

gidenlerin ailelerine yardım etmiş ve onların üçer aylık işlerini temin etmişlerdir. Tosya'da, İnebolu'da iane bağışları yapılmış, İnebolu ahalisinin bağışlarıyla oradaki efradın elbiseleri yapılmıştır.³³ Ahalinin yaptığı başka yardım haberleri; Kadınhanı, Akşehir, Seydişehir ve Yenişehir ile Adana, Konya ve Silifke'den gelmektedir. Haberden anlaşıldığına göre; savaşa giden kahramanların yiyecek, giyecek ihtiyaçlarını geride kalanlar temine çalışarak üzerlerine düşen vazifeyi yerine getirmişlerdir. Adana'da toplanan bağışlar 1.500 liraya varmış, orduya yedi silah hediye edilmiş ve iç çamaşırı gibi birçok kışlık eşyanın da imaline başlanmıştır. Konya ve Silifke de Türk ordusuna kışlık elbise, iç çamaşırı imali için hummalı bir faaliyetle çalışmıştır. Koçhisarlılar hazineden alacakları olan çeşitli yiyeceği cephedeki kahramanların beslenmesine tahsis etmişlerdir.³⁴ Milli Mücadele döneminde yaşanan Kurban bayramı gibi mübarek bir zamanda, dayanışma ve yardımlaşma duygularının İslam'ın temel felsefesi olduğundan bahisle; orduya yardım için kurban derilerinin, kurbanların ve kurban tutarlarının bağışlanması istenmiştir. Böylece memleketin müdafasına yardım edilmiş olacaktır. Gazete haberinde, cephede canlarını vatan uğruna seve seve feda eden kahramanların, milletin namusunu, kadınların ırzını, ecdadın miras bıraktıkları mukaddes toprakları müdafaa ettikleri de hatırlatılmaktadır.³⁵

Dönemin devletten yarı otonomi kazanabilmiş bir kuruluşu olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti de, İzmir'in işgalinden sonra milli askeri kuvvetler için bir çok hastane açarak sağlık alanında çok önemli hizmetleri yerine getirmiştir. Yunan kuvvetlerinin doğuya ilerlemesi nedeniyle önceden İzmir'de bulunan cemiyet hastanesi ilga edilip Burdur ve Dinar'a 50'şer kişilik iki hastane olarak taşınmıştır. Bu hastaneler Ağustos 1921 yılına kadar hizmet vermiş olup, buralarda toplamda 28.855 hasta ve yaralı tedavi edilmiştir. Milli Mücadele döneminde önemli bir yeri olan Eskişehir'deki hastane ise, 15 Temmuz 1920'de açılmış olup İnönü Savaşları'ndan sonra yatak kapasitesi 200'e yükseltilmiş-

nasıl biçirilmiş ise harmanlarının da öylece kaldırılacağı kaza-yı mezkur kaimülmakamlığından katiyetle temin edilmiştir. Diğer cihetten Fenike kazasında dahi mevcut muayyensiz ailelerine muavenet suretiyle 600 dönüm buğday ve 700 dönüm arpa zira' ve yine muavenet suretiyle kamilen biçilerek harman edildiği Fenike kaimülmakamlığından bildirilmiştir.” (“Antalya'da Asker Ekinleri”, *Hâkimiyet-i Millîyye*, Sayı 303, 25 Eylül 1337, 25 Eylül 1921 Pazar, s. 3.) I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı genel seferberlik ortamında ise, tarım alanında çalışacak işçi bulamama sorunu, vilayetlerin genelinde cephe gerisinde bekleyen askerlerin *amele taburları* haline getirilerek çalıştırılmalarıyla çözülmüştür. Bu dönemde aynı taburlar, tarıma engel olan çekirgelerin imhasında da kullanılmışlardır. (BOA, DH. SYS. 123-08/14-02. 16 CA 1333. 1 Nisan 1915 ve BOA, DH. İ. UM. 59-3/1-74. 6 L 1334. 6 Ağustos 1916.'dan nakleden; Kadir Yıldırım, *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 59,60.) İncelediğimiz dönemde ise, daha çok sivil halkın görevlendirildiği görülüyor.

³³ “Memleketimizi Müdafaa Uğruna:Kastamonuluların Hâmiyyeti”, *Hâkimiyet-i Millîyye*, Sayı 51, 29 Temmuz 1336, 29 Temmuz 1920 Perşembe, s. 2.

³⁴ “Hâmiyyet Yarışı”, *Hâkimiyet-i Millîyye*, Sayı 56, 17 Ağustos 1336, 17 Ağustos 1920 Salı, s. 3.

³⁵ “Kurban Derileri”, *Hâkimiyet-i Millîyye*, Sayı 59, 27 Ağustos 1336, 27 Ağustos 1920 Cumartesi, s.3. 1923 yılında kurban derilerinin tespit edilerek toplanması için bir komisyon kurularak, Milli Mücadele dönemi sonrası bağışların Tayyare Cemiyetine, Hilal-i Ahmer Cemiyetine ve Hilal-i Ahmer Cemiyetlerine yönlendirilmesi sağlanmıştır. (BCA 051.2.1.25, BCA 051.2.6.11, BCA 051.2.6.20)

tir. Yunan işgalinin Eskişehir'i de kapsayarak Batı Anadolu'da ilerlemesi üzerine 19 Temmuz 1921'den sonra Kırşehir'deki sağlık merkezi Eskişehir ve Ankara'daki sağlık aygıtları ve personeliyle donatılarak 200 yataklı bir hastaneye dönüştürülmüştür. Aynı zamanlarda Hilal-i Ahmer'in Afyon ve Kütahya'daki hastaneleri de içerilere taşınmıştır. Temmuz 1920 ve Temmuz 1921 arasındaki dönemde Eskişehir'deki hastanede 1.140 asker ve 1.605 sivil tedavi edilmiş, yaralı askerlerin 91'i ise hayatını kaybetmiştir. Ankara'daki bir diğer Hilal-i Ahmer hastanesinde Temmuz 1921 ile 18 Ekim 1921 arasındaki zamanda 660 yaralı asker tedavi edilmiştir. Aynı zamanlarda çeşitli Hilal-i Ahmer hastaneleri Balıkesir, Konya, Isparta, Eşme, Geyve ve Adapazarı'nda hizmet vermişlerdir. Milli Mücadele döneminde tedavi altına alınan 31.173 yaralıdan³⁶ 1.718'i hayatını kaybetmiştir.³⁷ Konya'da 500 yatak kapasiteli hastane, Konya Hilal-i Ahmer cemiyeti tarafından donatılmıştır. Daha sonra Konya ve Adana'daki hastanelerin kapasiteleri 10.000 kişiye yükseltilmiştir. Cemiyetin 1923 yılında, son dört yıllık dönem içerisinde gerçekleştirdiği bağışlara dair, sunduğu rapora göre Türk ordusuna cemiyet tarafından yapılan bağışlar şöyledir; 47.845 çift çorap, 30.264 çamaşır, 16.275 yün içlik, 30.548 gömlek, 43.195 yelek, 6.230 battaniye, 16.292 metre pamuklu ve 138.085 metre Amerikan bezi. Cemiyet bu hizmetlerden başka, Polatlı, Konya, Yenice, Çay, Ulukışla, Ilgın ve Ereğli'de yaralılar için açılan merkezlerde günlük 2.890 bardak çay ve çorba servis edilmesini sağlamıştır.³⁸ Cemiyet, bu hastanelerde çalışacak hekimleri de vapur kiralayarak Anadolu'ya geçirmiştir. Orduya ilaç ve diğer tıbbi malzemeleri temin etmiştir. Büyük Taarruz'dan önce cemiyetten istenen 10.000 yataklı hastane malzemesi, cemiyetin Anadolu ve İstanbul depolarından alınarak ordunun emrine verilmiştir. 1922-1924 yılları arasında Batı Anadolu'da istila edilen bir çok yere cemiyet yardım etmiştir.³⁹ Görüldüğü üzere, savaş koşullarının artan zorunlu ihtiyaçları nedeniyle Hilal-i Ahmer Cemiyeti, aslında işi olmamasına rağmen, büyük miktarda hayır faaliyetlerine girişmiştir. Bu durumun bir nedeni o dönemki toplumun ülke çapında bir hayır kurumuna sahip olmaması, oldukça zayıf olan hayır kurumlarının da savaşın olağanüstü şartlarını

³⁶ Başka bir kaynakta bu dönemde tedavi edilen yaralı ve hastaların sayısını 33.172 olarak verilmiştir; Buket Sarı, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şubesi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2010, s. 23.

³⁷ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmîsi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmîsine Takdim Edilen '1335-1338' Dört Senelik Devreye Aid Rapor*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1339/1923, s.9-11, 12, 14-16, 54-57'den nakleden; Hüsnü Ada, *The First Ottoman Civil Society Organization in The Service of The Ottoman State: The Case of The Ottoman Red Crescent (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)*, Sabancı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 70-71.

³⁸ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmîsi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmîsine Takdim Edilen '1335-1338' Dört Senelik Devreye Aid Rapor*, s. 19-21'den nakleden; Ada, *The First Ottoman Civil Society Organization*, s. 71,72.

³⁹ BOA, HR. SYS. 2617/4-25,26,27,28,29,8 Teşrin-i evvel 1338.;BOA. HR.SYS.2624/64 15 Mayıs 1337'den nakleden; Tunca Özgişi, "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Anadolu'ya Zorunlu Göçler ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.7, 2014, S. 31, s. 389.

karşılayamamasıdır. Ayrıca devlet de kitlelerin ihtiyaçlarını karşılamada zorluklarla karşılaştığından,⁴⁰ bu dönemde cemiyetin en önemli amacı, savaşta yaralanan ve hastalanan asker ya da sivillere yardım etmek olmuştur.⁴¹

Eskişehir mebusu Abdullah Azmi (Torun) ile Bursa mebusu Şeyh Servet (Akdağ) Efendilerle arkadaşları tarafından, vatani kurtarma mücadelesinde şehit olan ve savaşta malul kalan kahramanlara yardım etmek üzere 1921 yılının Nisan ayında TBMM'ye bir kanun teklif edilmiştir. Teklifin birinci maddesine göre; doğuda Ermenistan ve I. İnönü savaşından itibaren garp, cenup cephelelerinde ve Kocaeli muntıkasında ve Adana ve Gaziantep havalisindeki savaşlarda şehit olanların aileleri ile malul kalan erkan, ümera ve zabitan efrada verilecek nakdi ödülün bir seferde ödenmesine karar verilmiştir. Ödenecek ödüllerin miktarı ise 2. maddede belirtilmiştir; şehit erkan, ümera, zabitan ve zabıt sırasındaki asker ailelerine 1.000'er, şehit küçük zabitan ve efrat ve silahatan sırasındaki asker ailelerine 100 lira ve malul erkan, ümera ve zabitan ve efrat ile zabıt ve küçük zabıt sırasındaki askere bu miktarların yarısı verilecektir.⁴² Sakarya muharebesinden sonra ise, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Takdirnamesiyle Usul-i Taltif Hakkında Kanunu" çıkarılarak 1. maddesinde, muharebelerde bilfiil ateş altında fevkalade yararlık gösterenlerin Türkiye Büyük Millet Meclisi Takdirnamesiyle taltif olunacağı; 3. maddesiyle de, bu takdirnameyi alanlara iki maaş miktarında mükafat verileceği ilan edilmiştir.⁴³

Sadece askerler ve ailelerinin değil sivil halkın durumunu düzeltmek için de bir şeyler yapılmaya çalışılmıştır. Örneğin, Ocak 1921'de, fakir hastaların sivil hastanelerden başka, askeri hastanelerde de tedavi olabilmelerine izin verilmesi⁴⁴ gibi sivil halka yönelik önlemler o dönem için önemli bir hizmet olarak görülebilir. Yine, 15 Ağustos 1921 tarihli bir kararnamede, düşman işgali dolayısıyla son derece elim bir vaziyete düşmüş olan İzmir muallimleri ve talebesinin yaşamlarını devam ettirmelerini sağlamak üzere gizli ödenekten Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nce 1.500 ve Dahiliye Vekaletince 1.000 lira verileceği bildirilmiştir.⁴⁵

⁴⁰ Ada, *The First Ottoman Civil Society Organization*, s. 46.

⁴¹ Sarı, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şubesi'nin*, s. 83.

⁴² "Lüzumlu Bir Kanun", *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 154, 8 Nisan 1337, 8 Nisan 1921 Cuma, s. 1.

⁴³ "Büyük Millet Meclisinde", *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 292, 14 Eylül 1337, 14 Eylül 1921 Çarşamba, s.1. Ayrıca, Ankara Merkez Kumandanlığı mecruh zabitanına bir muavenet olmak üzere bir terzi dükkanı küşad etmiştir. Burada yalnız iplik parası alınacak ve biçki ve dikiş için ayrıca hiçbir para verilmeyecektir. Mecruh zabıtların bu terziden istifade etmeleri için yalnız merkezden bir vesika almaları gerekmektedir. ("Mecruh Zabitanımıza Terzi", *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 293, 15 Eylül 1337, 15 Eylül 1921 Perşembe, s.2.) Yine askerlerin elbise ve çamaşırlarının seri bir şekilde üretilmesi, aynı zamanda fakir ve tahsil zamanı geçmiş kadınlara iş öğretmek amacıyla, Konya'da maarif müdürlüğü öncülüğünde biçki-dikiş kursu açılmıştır. ("Muhtaç Kadınlara Muavenet", *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 309, 1 Teşrinievvel 1337, 1 Ekim 1921 Cumartesi, s. 2.)

⁴⁴ BCA 030.18.1.1.2.26.6.

⁴⁵ BCA, 030.18.3.24.19

Milli Mücadele'nin devam ettiği sırada, şartların ve ekonomik durumun izin verdiği çerçevede halkın geçimini kolaylaştırıcı önlemler alınmaya çalışılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında, Rusların işgaline uğrayan Muş'a bağlı Bulanık, Malazgirt ve Varto kazalarının düşman istilasından dolayı harap olması ve ahalinin göçe mecbur olması yüzünden servet ve ürünler tamamen harap olmuştur. Bölge halkının önceki dönemlerde, işgalin doğurduğu felaketten dolayı, 1920 sonuna kadar emlak, arazi ve temettü vergilerinden muaf tutulduğu anlaşılıyor. 17 Aralık 1920 tarihinde Muş mebusu Ahmed Hamdi (Bilgin) Bey, şehir ahalisinin muafiyetinin üç sene daha uzatılması ve muhtaç olan kişilere tohumluk^{46*} ve çift alet ve edevatı verilmesine dair bir takrir sunmuştur. Bu konu, Heyet-i Vekile'nin 18 Ocak 1921 tarihindeki toplantısında okunmuş ve konunun İktisat Vekaleti'ne yazılmasına karar verilmiştir. 3 Şubat 1921'de tahrir ve mazbataları inceleyen İktisat Vekaleti; istiladan kaynaklanan zararların karşılanması konusunda o güne kadar zaten hazinenin büyük fedakarlıklar göstermiş olup, daha fazla fedakarlık gösterilmesi hazineyi çok zor durumda bırakacağından, muafiyet süresinin uzatılması isteğinin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Bununla birlikte, ziraat için gerekli olan tohumluk zahire, çift alet edevatı için talep edilen miktarın İktisat Vekaleti'nden gösterilen lüzum üzerine 1921 senesi bütçesine dahil edilmesi uygun görülmüştür.⁴⁷

Maddi imkanların sınırlılıkları nedeniyle yardım edilememesine dair bir başka örnek, 5 Ekim 1922 tarihli belgedir. Gemlik'e bağlı köylerden Küçükkuşla Yunanlılar tarafından işgal edildiği sırada şehit edilen Abdullah'ın zevcesi Hacer tarafından verilen dilekçede, dul eş kendisine maaş verilmesini talep etmiştir. Aşair ve Muhacirin Genel Müdürlüğü'ne yazılan cevap yazısında, hazinenin mevcut hali nedeniyle muhtacın tertibinden maaş tahsis edilmemekte olduğundan, Gemlik kazasına tabi Küçükkuşla muhacirlerinden olup Davutpaşa kışlasında ikamet ettiği bildirilen Mihaliçli Abdullah zevcesi Hacer hanım ile evladına adı geçen tertipten maaş tahsis olunamayacağı beyan edilmiştir.⁴⁸ Elbette belgedeki "hazinenin mevcut

⁴⁶ Tohumluk dağıtılması işlemi, Osmanlı Devleti döneminde de uygulanmıştır. Fakat bu dönemdeki amaç farklıdır. Osmanlı Devleti'nde 1861'den sonra çiftçilere pamuk tohumu dağıtarak, pamuk ekimi teşvik edilmiştir. Teşvik eden, Amerika'daki iç savaşın şiddetlenmesi nedeniyle artık buradan pamuk alamayacağını düşünen ve bu yüzden yeni bir pazar arayan İngiltere'dir. En önemlisi "Manchester Osmanlı pamuk şirketi" olmak üzere bir çok şirket kuran İngiltere, Türkiye'den pamuk almaya başlamıştır. (Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969, s. 76, 77) Paul Imbert'in 1909'da Paris'te yazdıklarına bakılırsa, bu konuda İngilizler yalnız olmayıp, Almanlar da bölgedeki çiftçilere pamuk ekmeleri için yardımcı olmuşlardır: "*Deutsche Bank ile Deutsche Levante Linie "Alman Şark Pamukçuluk Şirketi" adıyla bir şirket kurduklar ki, bu şirket pamuk tarımıyla meşgul olanlara her türlü kolaylığı gösteriyor ve onlara cüz'î bir faizle borç para veriyordu. Ürünleri selem yöntemiyle ve çok yüksek bir fiyatla peşin olarak satın aldığı gibi, Amerika'dan getirdiği seçme tohumları da çiftçilere çok uygun hatta çiftçiler lehine avantajlı şartlarla veriyordu.*" (Paul Imbert, *Osmanlı'da Yenilenme ve Türkiye'nin Sorunları*, haz. Muammer Sarkaya, Profil Yayınları, İstanbul 2007, s.40) Cumhuriyet yönetiminin, tohumluk dağıtması ise tamamen ülkenin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere ve kendi menfaatine olarak takip edilen bir politikadır.

⁴⁷ BCA 030.10.00.00.136.974.2

⁴⁸ BCA 272.00.00.12.39.38.13

hali” ifadesi, durumu açıklar niteliktedir. Mihaliçli Abdullah’ın asker olmayıp sivil bir muhacir olması da maaş bağlanmamasının bir sebebi olabilir. Diğer taraftan, bundan bir süre önce, 1921 yılının son ayında, Mihaliççik bölgesinde Yunanlıların tahrip ettiği köylerde bulunan fakir ve muhtaç durumdaki ahaliye yardım edilmesi,⁴⁹ kararın ahalinin yardım isteme anında hükümetin elinde para bulunup bulunmamasına göre değişebileceğini göstermektedir.

Müdafaa-i Milliye Vekili’nin 23 Mart 1921 tarihinde Heyet-i Vekiliye reisliğine yazdığı bir yazı, bir sosyal politika uygulaması olduğu kadar, Milli Mücadele’nin devam ettiği sırada yapılan manevi propagandaya da bir örnek teşkil edebilir. Bu yazı, o dönemde güney cephesindeki Fransız kıtalarından çeşitli tarihlerde firar edip Müdafaa-i Milliye ordusuna katılan Cezayirli Müslüman askerlerle ilgilidir. O dönemde, Kayseri ve çeşitli esir garnizonlarında iskan ettirilen yabancı askerlerin Türk askeri gibi elbise ve iaşeleri temin edilse de, değiştirilen Üsera Talimatnamesi’nde harp esirlerine maaş verilmemesi kararlaştırıldığından^{50*}, bu askerlere zaruri masraflarına karşılık olabilecek bir çeşit tahsisat verilmemektedir. Binaenaleyh Müslüman mülteci askerlere zaruri masraflarını karşılamak için özel bir maaş verilmesi istenmektedir. Bu hem askerlerin hareketlerini takdir ve hem de İslam kardeşliği esasına göre gönüllerini kazanmak olacak ve hatta bu davranıştan dolayı düşman kıtaları arasında bulunan Müslüman efrada da etki edebilecektir. Maliye Vekaleti’nin 17 Nisan 1921’de İcra Vekilleri Reisliğine, 20 Nisan 1921’de İcra Vekilleri Heyeti’nin Müdafaa-i Milliye’ye yazdığı yazılardan anlaşıldığına göre; bu askerlere aylık belirli bir miktarın Müdafaa-i Milliye bütçesinden ödemesi uygun görülmüştür.⁵¹

5 Temmuz 1922 tarihinde, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması’ndan sonra belirlenen yeni sınırlar sonucunda, toprakları sınırın diğer tarafında kalan ahalinin vergi borçlarını fevkalade ve alışlagelmiş zamlardan hariç tutan bir kanun layihası hazırlanmıştır. Layihanın 1. maddesinde, 20 Ekim 1921 tarihli anlaşmanın 13. maddesi gereğince, hattın beri tarafında yerleşmiş olup da arazisi öte tarafta bulunan ahalden arazi, zeytin ve yağ aşarı harpten evvelki beş senelik tutarının ortalaması hesaplanarak emlak ve arazi vergilerine ilaveten tahsil olunur, denilmiştir. 2. maddeye göre ise, emlak ve araziye ilave edilecek olan vergi borcu alışılmış ve fevkalade zamlardan müstesna tutulacaktır.⁵²

⁴⁹ BCA 030.18.1.1.4.39.15

⁵⁰ 1915 yılında yayınlanan “Üsera Hakkında Talimatname”nin, “Sevk ve İdare” başlığı altındaki 2. maddesinde şöyle denmiştir: “*Esir zabıter haiz olduğu rütbenin Ordu-yu Hümayun’da muadili rütbenin haysiyet ve şerefine ve keza hükümet-i metbuaları tarafından bilahare tesviye edilmek şartıyla o rütbenin muhassasât-ı şehriyesine mazhar ediliir. Esir küçük zabıt ve esnaf-ı askeriyeye ve rütbesiz sivillerle efrad Osmanlı küçük zabıt ve neferine mahsus tayinata mazhar edilir. Fakat maaş verilmez.*” (Alaattin Uca, “1915 Yılında Yayınlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri”, *A.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, Ocak 2003, S. 3, s. 171.)

⁵¹ BCA 030.0.010.000.000.55.362.3

⁵² BCA 030.18.01.01.5.19.14

Yeni oluşan sınırlar sonucunda toprakları diğer tarafta kalanlar olduğu gibi, mütareke sonrası şartlarda kendileri de aileleriyle birlikte milli sınırların dışında kalan bir kısım Türk askeri ve mülki memurları olmuştur. Bunlardan Yemen’de kalan ahalinin TBMM Hükümeti ile olan temasları oldukça ilginçtir. Milli Mücadele döneminde, Osmanlı Devleti’nin Yemen valisi Mahmud Nedim (Akdilek) Paşa’nın, TBMM Hükümeti’nden yardım talep ettiği görülür. Vali, Ankara’da TBMM Vekiller Heyeti Başkanlığı’na yazdığı 8 Temmuz 1922 tarihli mektupta, refakatinde bulunan mülki memurlar, ümera, zabitan ile emekliler, yetimler ve dulların zaruret ve sefaletlerinin son noktayı da aşmış olduklarını bildirerek yardım istemektedir. Vatan menfaatine dair en ufak bir noktada pek büyük fedakarlıklardan çekinmeyen hükümetin senelerden beri bu biçarelerin imdadına koşamamasını malum şartlara ve emin vasıta bulunamamasına bağlayan vali, birkaç bin lira nakit altın akçenin acilen yetiştirilmesini arz etmektedir.⁵³ Bu yardım isteği geri çevrilmez. 16 Ekim 1922 tarihinde Hariciye Vekaleti’nden İcra Vekilleri Heyeti’ne yazılan yazıdan anlaşıldığına göre; pek ziyade zaruret içinde bulunan yetim, dul ve emekli ile ümera ve zabitlerden malul olanların İstanbul’a sevki için gerekli 15.000 liranın Paris’te bir bankaya acilen ödenmesi hususu önemle rica edilmektedir.⁵⁴ Dahiliye Vekaleti’nin Başvekalet’e yazdığı 18 Nisan 1926 tarihli yazıda, konuyla ilgili daha sonraki gelişmelerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Buna göre, Yemen’de kalan Türk mülki memurları ve askeriyle yetim ve dullarının anavatana nakli için bölgeye bir memur gönderilmiştir. Yemen’den dönme talebinde oldukları tahmin olunan 200 küsur şahıstan, yazının yazıldığı tarihe kadar, iki kafiyle toplam 111 kişi gelmiş ve bunlardan 50’sinin İstanbul’a, 22’sinin İzmir’e, 39’unun Mersin’e çıkmış oldukları anlaşılmış olup diğerleri hakkında da bilgi talep edilmiştir.⁵⁵

Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Milli Mücadele’nin henüz devam ettiği, Cumhuriyet’in ilan edilmediği bir dönemde TBMM Hükümeti, “vatandaşına sahip çıkan bir devlet” gibi davranmış ve istenilen yardım talebini geri çevirmeyerek elinden geleni yapmıştır. Bu örnekte ayrıca Karal’ın Türk inkılabıyla ilgili olarak, “prensipler olaylara intikal etmekten çok, olaylardan prensipler çıkarılmıştır.”⁵⁶ tespitini de teyit etmek mümkündür. Şöyle ki; belki de çok ümitli olarak bu mektupları

⁵³ BCA 030.10.00.260.750.22

⁵⁴ BCA 030.10.00.260.750.27. Yemen’e bundan önce de maddi yardımda bulunulmuştur. 1922’deki belgelerden anlaşıldığına göre, Yemen’de bulunan memur, subay, emekli ve yetimlere ödenen maaşlar riyalin gerçek değerinin yarısı hesabıyla yapıldığından bunlar zor durumda kalmışlardır. (BCA 030.10.00.00.260.750.8) Bölgeye, Nisan 1922 tarihinde, 4.000 lira para yardımında bulunulmuştur. (BCA 030.10.00.00.260.750.6)

⁵⁵ BCA 030.10.00.80.529.22 Yemen’de I. Dünya Savaşı’ndaki bu beklenmeyen gelişmeler neticesinde kalan devlet memurlarının, Türkiye’ye gelmeleri halinde Lozan Anlaşmasına kadar işgal edilen yerlerde kalmış esir memurlar gibi muamele görmelerine 1924 yılında (BCA 030.18.1.1.9.26.6), ödenecek maaşlarının ise Lozan Anlaşması imzalanmadan önce işgal edilmiş yerlerde kalmış esir memurların maaşları gibi ödenmesine 1925 yılında karar verilmiştir.(BCA 030.18.1.1.12.71.9)

⁵⁶ Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim*, Odtü Yayıncılık, 8. basım, Ankara, s. 204.

yazmayan Yemen valisi, yapılan yardımlar karşısında şaşırılmış olmalıdır. Çünkü, TBMM Hükümeti'nin maddi olanaksızlıkları ortada olduğundan yapılan yardımlarda bir öncelik belirlenmesi elzemdir. Genel olarak devletler, ehil olduklarını ispatladıktan sonra da halklarına birtakım hizmetler götürerek meşruiyetlerini sağlamlaştırmak isterler. Bu noktada “sosyal devlet” ortaya çıkar. Fakat bu ve benzeri diğer örneklerden anlaşıldığına göre TBMM Hükümeti, genelin tersine olarak, önce halka hizmet götürerek meşru olduğunu ispatlamıştır. Yine TBMM Hükümeti'nin sosyal devlet yönü, meşruiyetinden önce gelerek, olaylardan sosyal devlet prensibi çıkarılmıştır denilebilir.

Milli Mücadele döneminin özel şartlarında ortaya çıkıp da çözümü o dönemde bulunan münferit meselelere göz attıktan sonra, TBMM Hükümeti tarafından düzenli olarak yürütülen politikalara değinmek yerinde olacaktır. Bu devrin kendine has bazı sorunları, akıllarda ve vicdanlardaki yerini alarak, dönemin şartlarına göre, en iyi şekilde çözülmeye çalışılmıştır.

a. Maaş Bağlama

Bu dönemde sosyal devlet namına yapılanların başında, başta şehit yakınları olmak üzere, ülkenin daha zor durumda olanlarına elden geldiğince maaş bağlanması gelmektedir.

25 Temmuz 1920 tarihli ve “*muamelesi ikmal edilmiştir*” ibareli bir yazıda; sırf memleketin istiklal ve kurtuluşu için müdafaa-i milliye'ye katıldıklarından dolayı birtakım iftira ve bahanelerle birçok kıymetli asker ile sivil memur ve ahalinin İstanbul Hükümeti'nce idam ile muhtelif senelerle kürek cezasına mahkum edildiklerinden bahsedilmiştir. Bu suretle idam ve mahkum edilenlerin öteden beri Kuva-yı Milliye'ye hizmette bulunmuş ve bilhassa teslimata yardım etmiş zabitan olmaları sebebiyle, İstanbul Hükümeti tarafından iftira ile meseleye karıştırılmış olduklarından kendilerine Hidemat-ı Vatanîye Tertibi⁵⁷nden münasip miktarda bir maaş bağlanması için bir kanun layihası tertip ve tanzimi hususunun Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne havalesine karar verilmiştir.⁵⁸

Kanun layihısından başka, münferit olarak çıkarılan kararnamelerle de şehit ailelerine maaşlar bağlanmıştır. Örneğin çıkarılan bir kararnameyle, Milli Mücadele'de muhtelif tarihlerde şehit olan altı askerin ailelerine TBMM'nin 12 Temmuz 1920 tarihli kararına uygun olarak birer derece üst rütbe üzerinden maaş tahsisine

⁵⁷ Maaş bağlanması meselesinde, “hidemat-ı vataniye” maaşının yeri ve özelliği farklıdır. Bu maaş “kayd-ı hayat” şartıyla bağlanır. Yani maaş bağlanan kişi, ölene kadar bu maaşı alır. Diğer maaşlarda, erkek çocuk 20 yaşına geldiğinde, kız çocuk evlendiğinde maaş kesilirken, hidemat-ı vataniye maaşı hayat boyu kesilmez. Tabi bu durumda, miktar olarak diğerlerini aşan bir maaş türüdür. (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre II, Cilt 8/1, İçtîma Senesi 2, Otuz beşinci içtîma, 12.4.1340 Cumartesi, (Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c008/tbmm02008035.pdf>, s. 576.)

⁵⁸ BCA 030.18.01.01.1.6.17.

karar verilmiştir. Bu askerler şunlardır; Çanakkale cephesinin Seddülbahir mıntıkasında 8 Ağustos 1915 tarihinde cereyan eden muharebe esnasında fevkalade cesaret göstererek bu uğurda şehit olan P. Mlz. Bingazili Abdülkerim oğlu Mehmed Şakir, Kafkas cephesinde Dikmetaş taarruzunda 5 Eylül 1918 tarihinde şehit olan piyade Mlz. Ürgüplü Osman oğlu Ahmed Fehmi, Çanakkale cephesinin Seddülbahir mıntıkasında 7 Ağustos 1915 tarihinde şehit düşen P. Yzb. Erzincanlı Mehmed oğlu Musa Kazım, Çanakkale cephesinin Seddülbahir mıntıkasında 6-7 Ağustos 1915 tarihinde şehit olan Br. Mlz. Lalelili Hüseyin oğlu Hüseyin Avni, Çanakkale cephesinin Seddülbahir mıntıkasında 12 Ağustos 1915’de şehit düşen P. Yzb. Üsküdarlı Agah oğlu Süreyya, Çanakkale cephesinin Seddülbahir mıntıkasında 8 Ağustos 1915 tarihinde şehit olan P. Mlz. Kütahyalı Süleyman oğlu Mehmed Yaşar.⁵⁹ Böylesine zor bir durumda çıkarılan bu kanunlarla, şehit yakınlarına karşı vefakâr bir duruş sergilenmiştir.

3 Temmuz 1921 tarihli bir kararname, Kuvay-ı Milliye bünyesinde savaşan askerlere maaş bağlanması hakkındadır. Kararname ile, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından ücretli ve ücretsiz olarak kaydedilip düzenli orduya katılmayan veya Kuva-yı Milliye’den birinci ve ikinci kuvay-ı seyyare gibi resmiyeti tanınanlardan birisine de dahil bulunmayan Kuvay-ı Milliye efradından malul olanların kendilerine ve şehit olanların ailelerine nizamiyedeki askerler gibi maaş tahsisi sağlanacaktır.⁶⁰

Vefa gösterilen daha başka şehit yakınları da vardır. Örneğin, 27 Temmuz 1922 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti’nin içtimasında kabul edilen kararname, eski Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey hakkındadır. 24 Temmuz 1922 tarihinde Dahiliye Vekaleti tarafından İcra Vekilleri Heyeti’ne gönderilen yazıda, eski kaymakamın dul eşine ve yetimlerine vatana hizmet tertibinden maaş bağlanmasına dair bir önerge sunulmuştur. İcra Vekilleri Heyeti, 27 Temmuz 1922 tarihinde konuyla ilgili bir kararname yayınlarak, Boğazlıyan kazası eski kaymakamı Kemal Bey’in zevcesi Hatice Hanım ile oğlu Adnan Efendi’ye yardım tertibinden 1.000 kuruş tahsis etmiştir.⁶¹

Maaş bağlama kararlarından bir tanesi de “milli şehit” unvanını almış olan Resneli Niyazi Bey’e aittir. Canik mebusu Cavid Bey tarafından TBMM Riyaseti’ne 20 Kasım 1923 tarihinde bir önerge vermiştir. Önergeden anlaşıldığına göre, milletin hürriyetini kazanması yolunda her türlü tehlikeye göğüs germiş ve memleketinin yüksek menfaatleri uğrunda hayatını feda etmiş olan şehit Resneli Niyazi Bey’in eşi ile Midhad ve Saim adlarındaki iki yetime tahsis edilen maaş Damat Ferit Paşa hükümeti zamanında kesilmiştir. O zamana kadar elinde ve avucunda bulunan eşyasını satarak çocuklarının hayatını temin ettiğini bildiren Niyazi Bey’in eşi, artık geçimini temin konusunda aciz ve çocukları da aç ve açıkta kaldıklarından, çocuklarının İstanbul liselerinden birine yatılı-parasız olarak kaydedilmelerini ve

⁵⁹ BCA 030.0.011.001.000.49.21.17

⁶⁰ BCA, 030.18.1.1.3.29.7

⁶¹ BCA 030.0.010.000.000.132.952.26

kesilmiş olan maaşının verilmesini talep etmiştir. Önergeyi yazan Cavid Bey, adı geçen şehidin iki yetiminin geleceklerinin temini ve Türk toplumuna faydalı birer nefer olarak yetiştirilmeleri için bunların İstanbul liselerinden birine yatılı-parasız kaydedilmelerini ve annelerine de daha önce verilmekte olan maaşın tekrar tahsisıyla vatani uğrunda hayatını veren bu merhumun ruhunun şad edilmesini rica etmektedir. Başvekil tarafından Maarif ve Maliye Vekaletleri'ne gönderilen yazıda, şehit Resneli Niyazi Bey'in ailesine maaş tahsisi ve çocuklarının İstanbul liselerinden birine yatılı-parasız kaydına dair Canik mebusu Cavid Bey tarafından verilen yazının bir sureti gönderilmiştir.⁶²

29 Aralık 1922 tarihli bir kararnamede, işgalden kurtarılan; Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Bursa, İzmir, Balıkesir, Manisa, Biga, Çatalca, Edirne, Tekirdağ, Aydın, Bilecik, Kırklareli ve Gelibolu'da bulunan emekli, dul ve yetimlerin kurtuluş tarihinden itibaren maaşlarının, düşmanla işbirliği yapmamaları kaydıyla, ödenmesine karar verilmiştir. Fakat yine aynı kararnameye göre; bu bölgelerdeki ahalinin maaşlarının Yunan idaresi zamanına ait geçmişe dönük birikmişleri, milli hükümetin bütçesinde karşılığı olmadığından, ödenmeyecektir. Yalnız kurtuluştan sonraya ait maaşlarının ödenmesine devam olunarak, ondan evvelki zamana has maaşların ödenmemesi dolayısıyla yapılan müracaatlarda sürekli artışlar olduğundan bu karar alınmıştır. Adı geçen vilayetlerde kayıtlı olup düşman işgalinde her nâsılsa içeride kalmış olan emekli maaşlarının yetim ve dullar gibi kurtuluş tarihinden itibaren ödenmeye devam edilmesine, düşmanla işbirliği yapanlar ve kurtuluştan sonra İstanbul'dan gelecekler müstesna olmak şartıyla kararlaştırılmıştır.⁶³

Milli Mücadele'yi takip eden yıllarda, TBMM'ye verilen soru önergelerinden, bazı bölgelerde yetim, emekli, dul ve maluller ile memur maaşlarının ödenemediği anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili yazılardan biri, Balıkesir mebusu Abdülgafur (İştın) Bey ve arkadaşları tarafından 26 Mart 1923'de Meclis başkanlığına sunulan oradan da, İcra Vekiller Heyeti Başkanlığı'na gönderilen sual yazısıdır. Bu yazıda, işgal dolayısıyla birçok mezalim ve faciaya maruz kalan Balıkesir sancağındaki dul, yetim, emekli ve malul maaşlarının aylardan beri verilemediği, bu yüzden sancakta büyük bir sefaletin süregeldiği ifade edilerek; bu hale neden olan sebepler ile söz konusu sefaletin daha ne kadar devam edeceği Maliye Vekaleti'ne sorulmuştur.⁶⁴ Bu tip soruların çokluğu üzerine olsa gerek, 8 Nisan 1923 tarihinde yayınlanan "Seçim Hakkında Beyanname"nin 7. maddesinde; "*Müdafa-i memleket ve istiklal-i millet uğrunda malül kalan mensubin-i askeriyeye ve efrad-ı millet ile alelumum mütekaidin ve itam ve eramilin zaruret ve sefaletlerine meydan bırakmayacak tedabir itihaz olunacaktır.*"⁶⁵ denmiştir.

⁶² BCA 030.10.00.00.6.32.31

⁶³ BCA 030.18.11.6.34.5

⁶⁴ BCA 030.10.00.5.30.17

⁶⁵ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyanmeleri IV: 1917-1938*, der. Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, s. 489,490.

Fakat bu beyannameye rağmen, maaş ödemelerinde yaşanan sıkıntıların devam ettiği görülecektir. Beyannamenin ilanından sonra, Balıkesir mebusu Ahmet Süreyya (Örgeevren) Bey, Sivas'tan alınan haber ve mektuplara dayanarak Maliye Vekaleti'ne sözlü soru önergesi vermiştir. 27 Aralık 1923 tarihinde Meclis başkanlığınca Başvekalet'e gönderilen yazıda; Sivas'taki bütün mülki, askeri memurlar ile yetimler ve dullara Eylül ayından beri maaş verilmediği haberleri alındığından ve bunun ne dereceye kadar aslı olduğu ve şayet hakikaten maaş verilmemişse sebepleri sorulmuştur.⁶⁶

Anadolu'nun kurtarılmasından sonra, İstanbul'da bulunan memur, yetim ve dul maaşlarının ödenmesi konusu TBMM'de görüşülmüştür.^{67*} Bundan sonra artık Rumeli ve İstanbul'u kurtarmanın söz konusu olduğu belirtilmiştir, ancak o anda söz konusu olan İstanbul'u beslemektir. Fakat tereddüt edilen konulardan ilki, İstanbul'daki teşkilat ve görevler Anadolu'da kurulmuş olduğundan, personelin nerede kullanılacağı meselesi, ikincisi Anadolu'daki mücadelenin aleyhinde olan memurların tespit edilmesi meselesi, üçüncüsü ise hangi sınırlar içindeki memurların (örneğin Arnavutluk vs. yerlerdeki durumları) emekliliklerinin vs. ödeneceği meselesi olmuştur.⁶⁸ İstanbul milletvekili Ali Rıza (Bebe) Bey, "Mücadele-i milliyeye iştirak etmeyen ve hudud-u milli haricinde kalan erkan ve ümera ve zabitan ve mensubin-i askeriye hakkında yapılacak muameleye dair layiha-i kanuniye" hakkında konuşurken şu tespitlerde bulunmuştur; "*Bu kanun bize dört safha göstermektedir. Birincisi, Milli Mücadele'ye ve hareket-i askeriye muhalif kalan ve hareket-i milliyeye haricinde kalan askeri teşkilat ve İstanbul Hükümeti tarafından yapılan ve hareket-i milliyeye aleyhinde bulunan askeri teşkilat ve İstanbul Hükümeti tarafından vücuda getirilen Kuvay-ı İnzibatiye teşkilatı. İkincisi, mücadele-i milliyeye iştirak etmeyen zabitan. Üçüncüsü hudud-u milli haricindeki memleketer ahalisinden olup maznunen oralara giden ve müddet-i mezuniyetini ve tebdilhava müddetini geçirdiği halde memlekete avdet etmeyenler. Dördüncüsü de milli orduda müstahdem olan zabitanın hudud-u milli haricindeki memleketer ahalisinden olup memleketerine gitmek isteyen zabitan hakkındadır ki, bu dört esbab üzerine bu kanun meydana gelmiştir. Bir de hareket-i milliyeye aleyhindeki teşkilata dahil olan Kızıl hançerci ve niğehban zabitanı vardır ki, bunlar hakkında mevzu olan ahkam doğrudan doğruya Meclis'in ve milletin maksadıyla kabil-i telifdir.*" Ali Rıza (Bebe) Bey; eğer bu bir kanun halinde ifade edilip, bu sınıf insanlar emekliye sevk edilirse, bütün dünyanın kendilerine güleceğini ve Türkiye hakkında kötü kararlar verileceğini ifade etmiştir. Erzurum vekili Rüşti Paşa da askerleri iyi ayırt etmek gerektiğini belirtir; "*Harekat-i milliyeye iştirak etmeyen zabitanı birkaç kısma ayırmak lazımdır. Birincisi, hareket-i milliyeye aleyhine teşkilata girenler. Bunları tekaüte sevk etmek değil, kayıtlarını terkin etmek lazım*

⁶⁶ BCA 030.10.00.6.34.24

⁶⁷ 1 Mart 1923 tarihinden itibaren TBMM kanunları tamamen İstanbul'da da uygulanmaya başlanıp, artık İstanbul da milli idareye intikal edecektir. (*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre I, II, IV, Cilt 4, 1923-1934, TBMM Basımevi, Ankara 1980, s. 196)

⁶⁸ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre 1, Cilt 3, 1922-1923, TBMM Basımevi, Ankara 1980, s. 1022-1039.

gelir. Belli başlılarını da cezalandırmak lazım gelir. Bunu diğerlerine karıştırmamak icap eder. İkincisi davet edilip de gelmeyenler vardır. Bunları da Divan-ı harbe verip cezalandırmak iktiza eder.” Yine Ali Rıza (Bebe) Bey de aynı kaygıları şu sözlerle ifade etmiştir; “Biz İstanbul’dan harp esnasında birçok zabitan davet ettik. Bu zabitan meyanında bir kısmı davete icabet etmemiştir. Bunlar hakkında bir ahkam vazedilmemiştir. Halbuki İstanbul’daki zabitanın buraya gelmeleri, ihtiyari olmadıği için, davet edilenlerin behemahal gelmesi lazım gelirdi. Şimdi biz İstanbul’da kaldı diye bunları tekaüde sevk ediyoruz. Davet-i vataniyeye icabet etmeyenler de bu meyanında tekaüd edilecek. Rica ederim, ihtiyariyle buraya gelemeyen zabitanla, davete icabet etmeyen bir zabıt hakkında aynı muameleyi vazetmek doğru mudur?”⁶⁹ Milli Mücadele’ye katılmayan askerlerin durumu ile ilgili karar uzun süre tartışılmış ve sonuç olarak; “İstanbul ve vilayat-ı müstahlasla ile Türkiye haricinde kalarak Milli Mücadele’ye iştirak etmeyen berrî, bahrî, jandarma, havaî sınıflarından muvazzafe, ihtiyat, mütekait bilumum erkan, ümera ve zabitan ve mensubin-i askeriyeye herhangi bir suretle hareket-ı milliye aleyhindeki teşkilata dahil oldukları veya münferiden çalıştıkları bir heyet-i mahsusa tarafından yeniden tetkik ve tahkik neticesinde sabit olanların bir daha hizmet-i askeriyede istihdam edilmemek üzere nisbet-i askeriyeleri katolunur, milli orduya resmen davet edilip de icabet etmemiş olan ordu mensubinin dahi nispet-i askeriyeleri katolunur; ayrıca, İzmir’in işgalinden Lozan anlaşmasının Meclis tarafından tasdikine kadar geçen tarihler arasında Anadolu’ya geçerek milli orduda hizmet eden muhtelif erkan, ümera, zabitan ve askeri memurların emeklilik işlemleri hizmette buldukları müddet dikkate alınarak yapılır.”⁷⁰ denmiştir.

Alınan bu karar üzerine olsa gerek; Damat Ferit Paşa kabinesinde Maliye Nazırı olarak görev yapmış olan Sabri Bey de kendisine tekrar emekli maaşı bağlanmasını isterken, İstanbul Hükümeti ile hiçbir bağlantısı olmadığını ve tek kusurunun o hükümette yirmi beş gün bakanlık yapmak olduğunu ifade etmiştir. Elimizdeki belgeye göre; Damat Ferit Paşa kabinesinde Maliye Nazırı olarak bulunması sebebiyle emekli maaşı kesilen, kendisinin nezareti süresince yegane icraatının o zaman müsteşar bulunan Mehran Efendi’yi azl etmekten ibaret olduğunu beyan eden ve yaşı yetmiş beşi geçtiği anlaşılan bu zatın ödenmemiş emekli maaşlarının ödenmesine, İcra Vekilleri Heyeti’nin 7 Aralık 1923 tarihli toplantısında karar verilmiştir.⁷¹

b. Mübadiller/Muhacirler

Milli Mücadele döneminde, İstanbul’a ana kucağı diye sığınan İzmir muhacirlerine, Kuva-yı Milliye taraftarı oldukları bahanesiyle, gereken yardımın yapılmadığı, Yunan zulmünden kurtulanların bu sefer İstanbul kaldırımları üstünde açlıktan ve bakımsızlıktan eriyip gitmekte olduğu görülmüştür. Maalesef, İstanbul Hükümeti

⁶⁹ (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d02/CILT04/gcz02004022.pdf>, 16.4.2012, s. 236, 237.

⁷⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, II, IV, Cilt 4, 1923-1934, TBMM Basımevi, Ankara 1980, s. 296, 306.

⁷¹ BCA 030.18.01.01.7.36.7

bunlara gereken yardımları yapamamıştır.⁷² Bu şartlara rağmen İstanbul'a muhacir akını devam etmiştir. 1921 yılının Şubat ayında İzmir, Bursa ve diğer yerlerden sadece İstanbul'da gelen muhacirlerin sayısı 45.000'i geçmiş olup bunlardan 8.000'i sefil bir halde olup aç ve çıplaktır.⁷³

Muhacirlerin durumlarıyla ilgilenecek olan İktisat Vekaleti, TBMM'nin 2 Mayıs 1920 tarihinde çıkardığı "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri'nin Suret-i İntihabına Dair" adlı kanunla kurduğu 11 adet vekaletten birisidir. Böyle kritik bir dönemde vekaletten beklenen, iktisadi kalkınma değil, sürmekte olan savaşın temel gereksinimlerinin kesintisiz olarak karşılanmasıdır. İktisat vekili olarak Celal Bayar'ı Milli Mücadele boyunca bekleyen ilk işlerden birisi, Lozan'da imzalanan nüfus mübadelesine ilişkin protokol esasınca, anayurda göç etmesi kabul edilen yaklaşık 400.000 Türk vatandaşının, en çok iki ay olmak üzere, bütün geçiminin devlet tarafından karşılanması olmuştur. Sayıları, memleket nüfusunun %5'ini aşan mübadiller,⁷⁴ iki ayın sonunda Samsun, İzmit, Adana ve Tekirdağ'daki boş arazilerde köy kurmaları için yerleştirilmiş ve bunlardan yoksul olanlar da Celal Bayar'ın sunduğu bir yasa tasarısıyla iskan edilene kadar devlet korumasında kalmışlardır.⁷⁵ Şark vilayetleri mebusları, bu bölgedeki vilayetler ahalisinden olan muhacirlerin memleketlerine sevk hususunun müzakereyle halledilmesi için, hükümet nezdinde takip ve teşebbüste bulunmak üzere Hakkari mebusu ve Dahiliye Encümeni reisi Mazhar Müfit (Kansu), Van mebusu Haydar (Vaner) Bey, Erzurum mebusu Celalettin Arif, Bitlis mebusu Resul ve Erzurum mebusu Durak (Sakarya) Beyleri görevlendirmişlerdir.⁷⁶

⁷² "İzmir Muhacirleri", *Hâkimiyet-i Millîyye*, Sayı 42, 1 Temmuz 1336, 1 Temmuz 1920 Perşembe, s.2. Fakat bir süre sonra aynı gazetede; İstanbul Hükümeti tarafından, Balıkesir ve Bursa havalisinden mütemadiyen gelen muhacirler için Ali Paşa arsasında inşa edilen barakaların tahsis edildiği haber verilmektedir. ("İstanbul'da Anadolu Muhacirleri", *Hâkimiyet-i Millîyye*, Sayı 49, 20 Temmuz 1336, 20 Temmuz 1920 Cuma, s. 2.)

⁷³ "İstanbul'da Kırkbeş Bin Muhacirimiz Var", *Hâkimiyet-i Millîyye*, Sayı 111, 18 Şubat 1337, 18 Şubat 1921 Cuma, s. 2.

⁷⁴ *Atatürkçülük: Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s. 275.

⁷⁵ *Celal Bayar'ın TBMM Meclisinde Yaptığı Kanun Tekliflerinin Esbabı Mucibeleri (1920-1937)*, Toplayan: Özel Şahingiray, İş Bankası Yayınları, Ankara 1955, s. 37'den nakleden; Şenşekerci, *Türk Devriminde*, s. 101. 4 Temmuz 1921 tarihli "Muhacirinin sevkleri için muktezi yüz elli bin liranın avans olarak itasına dair kanun" ile muhacirlerin işe, sevk ve tedavileri için gerekli yüz elli bin lira avans olarak alınmıştır. (Erişim) (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100129.pdf), 21.3.2012. Aralık 1921 tarihinde ise, Gaziantep bölgesine iadeten iskan edilecek ahalinin sevk, işe ve iskanlarını sağlamak üzere 1921 senesi muhacir bütçesine seksen bin lira muhtacın evlerinin tamiri için kırk bin lira ek tahsisat ilave edilmiştir. (Erişim) (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100169.pdf), 21.3.2012.

⁷⁶ "Vilayat-ı Şarkıye Muhacirleri", *Hâkimiyet-i Millîyye*, Sayı 171, 28 Nisan 1337 28 Nisan 1921 Perşembe, s. 2.

Anadolu'ya sığınan muhacirlere, geçimlerini sağlamak üzere, işletmeleri için arazi dağıtılmıştır. Buna bir örnek olarak; 1920 tarihinde, Antalya merkez kazası sınırında, Kepezbaşı'ndan itibaren Korkuteli tarafında mevcut 30.000 dönüm boş bırakılmış toprağın bilfiil işletecek çiftçilere ve tercihan muhacirlere ücretsiz olarak dağıtılması gösterilebilir.⁷⁷ Devletin toprak dağıtmasından başka, muhacirler için yapılan şahsi yardımlar da söz konusudur. Örneğin, Cizre eşrafından Şeyh Hasan Efendi, İmariye muhacirlerinden Cizre'de ikametlerine müsaade edilen Hacı Şaban Efendi ile arkadaşlarına ziraat yapmaları için sekiz çift hayvan ve hane vermek suretiyle yardım etmiştir.⁷⁸

12 Kasım 1922 tarihli kanun layihasıyla; muhacirlere, harpten zarar görmüşlere ve şehit çocuklarına bedelleri beş seneden itibaren ve on beş sene zarfında ödenmek üzere, iskana elverişli arazi ve binalar ile zirai aletler dağıtılmıştır. Kanun layihasına göre, Türkiye'yi terk ve firar etmiş şahıslara ait terkedilmiş mallardan iskana elverişli bulunan arazi, bina ile ziraat aletlerinin; idarece takdir olunacak bedelleri beşinci seneden itibaren taksitle ve on beş sene zarfında mal sandıklarına ödenmesi ve yirmi seneden evvel bir başkasına satılmaması şartıyla, muhacirlere, harpten zarar görenlere ve şehit çocuklarına bağışlanmasına karar verilmiştir.⁷⁹ Bu kanuna binaen, Trakya'dan göç eden 250.000 Yunanlı çiftçi yerine, hükümet tarafından Yunanistan'dan gelen 160.000 Müslüman göçmen yerleştirilmiştir.⁸⁰

1923 tarihli Hükümet Programı'nda da, mübadelenin Lozan'da imzalanan anlaşma gereğince Müslüman ahalinin menkul ve gayrimenkul haklarına hanel gelmeyecek şekilde yapılacağı, gelecek ahaliye ise bütçeden destek olunacağı ve genelde tütüncü ve müstahsil olan bu ahaliye mahsullerine karşılık avans tedarikine çalışılacağı ifade edilmiştir. Bundan başka mübadillerin sıkıntılarını hafifletmek ve bir an evvel üretici olmalarını sağlamak üzere arazi sahibi olmalarına çalışılacaktır.⁸¹ Türk Hükümeti'nin, mübadillerin işini yürütmesini ve sorumluluk almasını istemesi üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Türkiye ile Yunanistan arasında bağımsızlık savaşından sonra gerçekleşen nüfus mübadelesinde önemli bir rol oynamıştır.⁸² Cemiyet Türkiye'ye büyük yükümlülükler getiren bu nüfus mübadelesinde, kaynaklarının önemli bir kısmını bu işe ayırarak sağlık ve ulaşım çalışmalarında devlete yardımcı

⁷⁷ "Muhacirine Arazi Tevzii", *Hâkimiyet-i Milliyeye*, Sayı 76, 15 Teşrinisani 1336, 15 Kasım 1920 Pazartesi, s. 2.

⁷⁸ "Halkımızın Fedakârlığı", *Hâkimiyet-i Milliyeye*, Sayı 287, 9 Eylül 1337, 9 Eylül 1921 Cuma, s. 3.

⁷⁹ BCA 030.18.01.01.6.35.16

⁸⁰ D. Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact Upon Greece*, Paris, 1962, s. 99; Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, 1932, s. 713'den nakleden; Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye: 1923-1929*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 39.

⁸¹ *Hükümetler ve Programları*, s. 22, 28. Nüfus mübadelesiyle gelen nüfusun %38'i Trakya'ya, %42'si Batı vilayetlerine yerleştirilmiştir. (Keyder, *Dünya Ekonomisi*, s. 44, 76 nolu dipnot.)

⁸² Ada, *The First Ottoman Civil Society Organization*, s. 64.

olmuştur.⁸³ Fakat Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1924 tarihli Meclis'i açış konuşmasında; değişim anlaşmaları ile anavatana kavuşan muhacirlerin, birçok ihtiyaçlarının henüz sağlanamadığını, Hükümetin ve Meclisin bunun için acilen önlem alması gerektiğini ifade edecektir.⁸⁴

Sonuç

Dünya'da sosyal devlet anlayışı ve uygulamaları; 1929 büyük dünya buhranı, faşizm tehlikesi ve II. Dünya Savaşı gibi felaketlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Fakat TBMM Hükümeti, böylesine büyük felaketleri I. Dünya Savaşı ve özellikle bizim incelediğimiz dönem olan Milli Mücadele döneminde yokluk ve zorluklarıyla daha önceden yaşadığı için, sosyal devlet anlayışına diğer dünya devletlerine göre daha önce ulaşmıştır. Aslında, tarih boyunca kurulan Türk devletlerinde, devlete “devlet baba” denmesini sağlayan koruyucu yönetim şekli, bu devrede yeni bir yönetim şekli ve yöneten-yönetilen ilişkileriyle birlikte yeniden sahneye çıkmıştır da denilebilir.

TBMM Hükümeti'nde, sosyal devlet anlayışının başlama zamanında olduğu gibi, uygulanma sebeplerinde de diğer devletlere göre farklılıklar görülmüştür. Dünyada sosyal politikanın, gelir düzeyleri ve imkanları birbirinden çok farklı, birbirine benzemeyen insanlardan oluşan karmaşık modern toplumlarda, bütün eşitsizlik ve gerginliklere rağmen toplumu bir arada tutmak için uygulandığı kabul edilmiştir. Oysa, 1920'ler Türkiye'sinde toplum, imkanlar değil ama, imkansızlıklar noktasında eşit olduğundan halkın talebi noktasında bir gerginliğin yaşanmadığı söylenebilir. Talep edilen yardım istekleri, dönemin maddi imkanları elverdiğince yerine getirilmeye çalışılmış fakat öncelik her zaman devam eden Milli Mücadele'nin masraflarını karşılamak olmuştur.

İncelenen dönemde, halkın sermaye sahibi zengin kesimi yok denecek kadar azdır ve çoğunluğu meslek olarak çiftçidir. Bu yüzden zirai alanda yapılan çalışmalar son derece geniş kapsamlıdır. Tarımsal üretim, yapılan destekler sayesinde hızla artmıştır. Çiftçinin çalışarak üretmesinin arzu edilmesi, devletin sadece sonuca değil sürece de dahil olduğunu göstermektedir. Savaşa sağlık nedeniyle gidemeyenlerin, gidip de arkalarında bakılacak ailelerini bırakanların ailelerine yardım etmeleri sağlanmıştır. Bu eldeki insan kuvvetinin yönlendirilmesiyle yapılan bir sosyal politika hizmetidir. Gene İstanbul'da ailelerini bırakıp Anadolu'ya geçenlerin, ailelerine para göndermelerinin aksamaması için bir heyetin kurulması da geride bırakılan aileler için yapılan yardımlara verilebilecek ilginç bir örnektir.

Dönemin en kapsamlı ve devamlı sosyal politika kararı ise maaş bağlama uygulamalarıdır. Bu politikanın mevcut çalışanlara değil de, geçmiş dönemlerde ça-

⁸³ Özgişi, *Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne*, s. 393.

⁸⁴ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D.I, c. 18, Sayı 2'den nakleden; *Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları*, s. 67; *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D.II, c. 10, Sayı 1'den nakleden; *Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları*, s. 142.

lı olarak emeklilikleri gelenlere de emeklilik maaşı bağlanması şeklinde uygulanıyor olması oldukça önemlidir. Lozan Anlaşması'ndan sonra ülkeye gelen muhacirlerin ise, tarım yapmaları için gerek arazi gerekse zirai aletler dağıtılarak, mağduriyetleri giderilmeye çalışılmıştır.

İncelenen dönemde halk için yapılan sosyal yardımlarla birlikte, maddi imkanların yetersizliği nedeniyle taleplerin geri çevrildiği de görülmektedir. Örneğin; yetim, emekli, dul ve maluller ile memur maaşlarının ödenmesinde yaşanan sıkıntılar adeta dönemin klasiği olmuştur, denilebilir. Yurtdışından ülkeye gelen mübadillerin birçok ihtiyaçlarının istenildiği gibi yerine getirilemediği de tespit edilmiştir. Dolayısıyla, bu dönemde planlanan ve istenen sosyal politika planları, maddi imkansızlıklar nedeniyle tam olarak yerine getirilememiştir. Fakat olayların Milli Mücadele gibi olağanüstü bir dönemde geçmesi, yapılamayanlara değil başarılanlara odaklanmamızı gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Gazeteler

- “Muavenet-i İctimaiye İşleri”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 47, 18 Temmuz 1336, Pazar.
- “Pahalılığa Karşı”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 159, 14 Nisan 1337, Perşembe.
- “Asker Aileleri Ekinleri”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 269, 22 Ağustos 1337, Pazartesi.
- “Antalya’da Asker Ekinleri”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 303, 25 Eylül 1337, Pazar.
- “Memleketimizi Müdafaa Uğrunda:Kastamonuluların Hâmiyyeti”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 51, 29 Temmuz 1336, Perşembe.
- “Hâmiyyet Yarışı”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 56, 17 Ağustos 1336, Salı.
- “Kurban Derileri”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 59, 27 Ağustos 1336, Cumartesi.
- “Lüzumlu Bir Kanun”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 154, 8 Nisan 1337, Cuma.
- “Büyük Millet Meclisinde”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 292, 14 Eylül 1337, Çarşamba.
- “Mecruh Zabitanımıza Terzi”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 293, 15 Eylül 1337, Perşembe.
- “Muhtaç Kadınlara Muavenet”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 309, 1 Teşrinievvel 1337, Cumartesi.
- “İzmir Muhacirleri”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 42, 1 Temmuz 1336, Perşembe. “İstanbul’da Anadolu Muhacirleri”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 49, 20 Temmuz 1336, Cuma.
- “İstanbul’da Kırkbeş Bin Muhacirimiz Var”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 111, 18 Şubat 1337, Cuma.
- “Muhacirine Arazi Tevzii”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 76, 15 Teşrinisani 1336, Pazartesi.
- “Halkımızın Fedakarlığı”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 287, 9 Eylül 1337, Cuma.
- “Vilayat-ı Şarkiye Muhacirleri”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 171, 28 Nisan 1337, Perşembe.
- “Muhacirine Arazi Tevzii”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 76, 15 Teşrinisani 1336, Pazartesi.
- “Halkımızın Fedakârlığı”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 287, 9 Eylül 1337, Cuma.
- “Vilayat-ı Şarkiye Muhacirleri”, *Hâkimîyyet-i Millîyye*, Sayı 171, 28 Nisan 1337, Perşembe.

Zabıt Cerideleri

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1921-1922, Devre 1, Cilt 2, TBMM Basımevi, Ankara 1980.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 8/1, İçtima Senesi 2, Otuz beşinci içtima, 12.4.1340, Cumartesi.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 3, 1922-1923, TBMM Basımevi, Ankara 1980.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, II, IV, Cilt 4, 1923-1934, TBMM Basımevi, Ankara 1980.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 3, 1922-1923, TBMM Basımevi, Ankara 1980.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, II, IV, Cilt 4, 1923-1934, TBMM Basımevi, Ankara 1980.

Makaleler

Eroğlu, Nadir, “Atatürk Dönemi Para Politikaları 1923-1938”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. XXVIII, İstanbul 2010, S. 1, s. 23-36.

Müderrişoğlu, Alptekin, “Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, c. 4, Ankara 1994, S. 13, s. 27-53.

Özgişi, Tunca, “Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Anadolu’ya Zorunlu Göçler ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Yardım Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.7, 2014, S. 31, s. 386-393.

Uca, Alaattin, “1915 Yılında Yayımlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri”, *A.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, Ocak 2003, S.3, s. 169-184.

Yılmaz, Gülay Akgül, “Türkiye’de 1923-1938 Dönemi Maliye Politikası Uygulamaları”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. XXVII, 2009, S. II, s. 297-328.

Tezler

Ada, Hüsnü, *The First Ottoman Civil Society Organization in The Service of The Ottoman State: The Case of The Ottoman Red Crescent (Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti)*, Sabancı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

Sarı, Buket, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şubesi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2010.

Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1999.

Tezcan, Cezmi, *Tekâlif- Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2005.

Yıldırım, Kadir, *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2011.

Eserler

Atatürk, M. Kemal, *Nutuk: 1919-1927*, haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

Atatürkçülük: Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV: 1917-1938, der. Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1987.

Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, tarihsiz.

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi: 1838'den 1995'e*, Cilt 1, Tekin Yayınevi, 1979.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003.

Benazus, Hanri, *Niçin Atatürk*, Bizim Kitaplar Yayınları, İstanbul 2012.

Duru, Cihan, Kemal Turan, Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, 1. Kitap, Ankara 1982.

Hükümetler ve Programları: 1920-1960, haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, T. B.M.M. Basımevi, 1. cilt, Ankara 1988.

Imbert, Paul, *Osmanlı'da Yenilenme ve Türkiye'nin Sorunları*, haz. Muammer Sarıkaya, Profil Yayınları, İstanbul 2007.

Kahraman, Hasan Bülent, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II (1920-1960)*, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2010.

Karal, Enver Ziya, *Atatürk ve Devrim*, Odtü Yayıncılık, 8. basım, Ankara, tarihsiz.

Konukçu, Enver, *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Kessler, Gerhard, *İçtimaî Siyaset*, çev. Orhan Tuna, Milli Mecmua Basımevi,

İstanbul 1945.

Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye: 1923-1929*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, 1. baskı, Ankara 1987.

Nur, Rıza, Grace Ellison, *İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2007.

Özdemir, Hikmet, *Tekâlif-i Millîye*, Cumhuriyet Yayınları, 2001.

Sayar, Ahmed Güner, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001.

Sencer, Oya, *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969.

Sürmeli, Serpil, *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Millîye Emirleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul 1994.

Tunaya, Tarık Z., *Türkiyede Siyasi Partiler: 1859-1952*, Doğan Kardeş A. Ş. Yayınları, İstanbul 1952.

İnternet Kaynakları

(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d02/CILT04/gcz02004022.pdf>,16.4.2012

(Erişim)(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100129.pdf,21.3.2012.

(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100169.pdf,21.3.2012.

(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c017/tbmm01017167.pdf>, 05.03.2013.

(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100003.pdf(30.3.2012)

(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c008/tbmm02008035.pdf>20.4.2012